

לעניין הדבורה בשירו של אבן גבירול, ומנהג אחד בקריאת שמע

שמא יהודה פרידמן

על הדבורה, וכך כתוב בו:

לאטך דברי שירך דבורה / אשר קרית שמע
מפין יקרא
מיוחדת ומארכת באחד / ומתזת כזכר רם ונורא
וכו'.

(שירמן, השירה העברית בספרד
ובפרובאנס, עמ' 220).

"כנראה, זימזומה של הדבורה הזכיר למשורר קול
דומה ל-th באנגלית". עד כאן ממכתבו של שמלצר.
לא אמר את הקושיא והתירוץ במפורש, אבל די
בדבריו להירמו להם.

השיבותיו תשובה במכתבי מיום כ"ג במרחשון
תשל"ט (23.11.78), ובו נאמר: "הערה יפה מאוד
הערך בקשר לשירו של אבן גבירול. אין ספק
שפרשנותך נכונה. שתי הצלעות מדברות על הפֶּזָה,
הן זו של הדל"ת וזו של הזיין, והכל מותאם לזימזומה
של דבורה. ברשותך אזכיר דבר זה בשמך ברשימה
הקצרה שתצא אי"ה מעין זה". ברם לא עסקתי עוד
בעניין, והדברים מונחים עד עצם היום הזה. הפירוש
בשיר אפוא, הוא כזה שכתבה ד"ר אליצור במאמרה
הנ"ל, ועל שניים עדים יקום דבר.

את רשימתי הקצרה, הנוגעת לצדדים הלכתיים
ולשוניים נוספים של פרשה מעניינת זו, מפרסם אני
כאן באותו סגנון שהופיע בעלון בית כנסת אריאל
הנ"ל:

מאמרה היפה "הדבורה הקוראת שמע" (לשוננו
לעם לט, תשמ"ח, עמ' 200-204) עסקה שולמית
אליצור בשיר של ר' שלמה אבן גבירול, ובו מתוארת
דבורה הקוראת קריאת שמע "ומארכת באחד".
המחברת ציינה שהעוסקים בשורה זו בפירוטמים
השונים על השיר לא הצליחו להסביר מה משמעה
של הארכת זו, ומה עניינה אצל זימזום הדבורה.
והיא פתרה בצדק שהדבר מובן לאור ההלכה שיש
להאריך ב"אחד" של קריאת שמע, ושהארכת זו
נעשית בהגיית דל"ת רפה (d).¹ הגייה זו שייכת אף
היא אפוא לזימזום הדבורה, ונוספת על התזת הזיין
של "תזכור", אותה בלבד הזכירו שאר החוקרים.
בשנת תשל"ח עסקתי בכמה ענייני הלכה ולשון
לגבי הארכת ב"אחד", ובדין "ובלכד בדל"ת", דין
שנחקשו בו הפוסקים האשכנזים שלא הכירו את
הגייתה של דל"ת רפוייה (שדימיתיה ל-th ככמלה
האנגלית the). הדברים נתפרסמו אז בפירסום עממי,
עלון "בית כנסת אריאל", ערב חג השבועות התשל"ח,
בעריכת ד"ר גדעון ליבזון (ראה להלן).

באותה תקופה שקלתי אף דיון יותר מפורט
בנושא זה, ובקשר להכנתו פניתי לידירי, פרופ' מנחם
שמלצר, מנהל דאז של ספריית בית המדרש לרבנים
באמריקה, כדי לברר גירסת ספר המרדכי, במקום
הנוגע לענייננו. אף שלחתי אליו את הרשימה הנ"ל.
בתשובתו מיום 13.11.78 לאחר שהשיב לי בדבר
גירסת ספר המרדכי שבכתב-היד של ביהמ"ד, כתב
כדלהלן: "ומעניין לעניין: יש שיר קטן לאבן גבירול

מנהג אחד בקריאת שמע

בתיבת "אחד" שבקריאת שמע, נוהגים מקצת המתפללים להשמיע האות ד' בצורה חזקה ומדגשת, עם הברה קצרה אתריה מעין שוא נע. וניתן לשאול, מה מקור המנהג הזה, וכיצד ראוי לנהוג. דבר זה מוזכר בשני התלמודים, במסכת ברכות, וכן הוא לשון הירושלמי, ראש פרק ב':

תני, צריך להאריך באחד. רב נחמן בר יעקב אמר ובלבד בד'. סומכוס בר יוסף אמר כל המאריך באחד מאריכין לו ימיו ושנותיו בטובה.

וכמה נקודות מעניינות כאן. מדובר לא בהדגשה, אלא בהארכה, והארכה זו צריכה לבוא באות ד' דוקא. ופירש רש"י לבבלי (יג ע"ב): "בדל"ת יאריך עד כשיעור שיעשנו בלבו יחיד בשמים ובארץ ולארכע ורחותיה". והנה, קולה של האות ד' אשר בפניה כהרף עין, ואין בו שיעור הארכה כלל, ואיך אפשר להאריך בה כנ"ל?

התשובה לשאלה זו ברורה ופשוטה, ואין ספק בה כלל. עוד היום ישנן עדות בישראל המקפידות בדגש ורפה בכל אותיות בג"ד כפ"ת, וכן עשו אבותינו וחכמי התלמוד. ד' שב"אחד" רפה היא, והגייתה כקול העיצורי שבמלה האנגלית the. בקול הזה אפשר באמת להאריך ולהאריך, ולכך אף הוהירו בבבלי שם שאין צורך להאריך יותר מדי.

לאור האמור לעיל, קשה להבין את הדין השני בטור (או"ח סי' סא): "ירושלמי, ובלבד שידגיש בדל"ת, שלא תהא כרי"ש ונמצא מחרף". כמה תמיהות כאן. ראשית כל, אין כתוב כן לפנינו בירושלמי, שהרי מדובר שם בהארכה ולא בהדגשה. ועוד, אם הכוונה לבטא ד' דגושה, הוא הפך הדין המקורי, הדרוש ד' רפה ארוכה. וכתמיהות הללו

1. ועיין, P.E. Kahle, The Cairo Geniza (London 1947), p. 104 וכן W. Weinberg, HUCA LVI (1985), p. 127 וראה להלן. בדבר הגיית הדל"ת בצרפת הצפונית כמו ז רכה". ראה מה שכתב ש' אברמסון בסיני קג

העלו המפרשים. בבית יוסף שם: "ונראה שעל פי זה הירושלמי נוהגים העולם להדגיש הדל"ת יותר מדאי". ומובא במגן אברהם: "בשל"ה (=בספר שני לוחות הברית) קרא תגר על המדגשים יותר מדאי ונראה כאלו הד' נקודה בשו"א". וניסה הב"ח להשלים בין שני הדינים הסותרים, הדגשת הד' והארכתה: "כשידגיש בדל"ת יאריך בנשימת הרוח שמוציא מפיו". ד' דגושה, ואחריה נשימה ארוכה!

ועל כרחנו, נפרש "ירושלמי" זה בטור, "שאין הכוונה לקרותה כדגש, שהרי אין בה דגש, אלא הכוונה שיטעימנה בפה יפה יפה" (כמובא במגן אברהם), וכן פירש בעל הטור עצמו, בהסיעו דין זה לעניין הבחנה בין ד' לבין ר'. ואין מדובר כאן בהדגשה במובן הדקדוקי².

המקור הקדום ביותר לירושלמי, בצורה שמובא בטור, הוא ספר מרדכי. והנה בכתב-יד של ספר זה, וכן בספר אשכנזי אחר (ספר האגודה) בכתב-יד ישן של החיבור, כתוב "ולא ידגיש בדל"ת" (ס' האגודה, עמ' כו: ס' אהבת ציון וירושלים). גירסה זו מתאימה למובן הדקדוקי של המונח, ודווקא לבני אשכנז היה חשוב להזהיר שלא לבטא כאן ד' דגושה, אלא רפויה, ולכן הוסיפו "שלא ידגיש" כפירוש לירושלמי. לאמור, בטא ד' זו רפויה ולא דגושה, כדי שתוכל להאריך בה.

מעין ראייה לדרך אמירת מלת אחד יוצא מן המסופר בבבלי על מיתתו של רבי עקיבא: "... היה מאריך באחד עד שיצתה נשמתו באחד, יצתה בת קול ואמרה, אשריך רבי עקיבא, שיצאה נשמתך באחד" (ברכות סא ע"ב). אין מסופר כאן באיזה אות היה מאריך. אולם בודאי כוונת בעל הגמרא לומר שקיים ר' עקיבא מצוות קריאת שמע, ומכאן שכבר אמר את הד' וסיים בכך את הפסוק הראשון לגמרי, והמשיך להאריך בד'. ושם מכאן מקור המנהג, והארכת הד' נעשה לאות קבלת עול מלכות שמים והמלכתו עלינו.

(תשמ"ט), עמ' רד הערה 12 ומה שציין שם (והוא בעמ' 68 בלשונונו לט, ולא בעמ' 86 כפי שנדפס שם בטעות).

2. [וכן להלן בטור שם: "ידגיש יו"ד דשמע ישראל"].

LASHON VE-IVRIT
LANGUAGE & HEBREW

Hebrew Journal for Language,
Languages and the Hebrew Language

Editor

Reuven Merkin

Editorial board

Shraga Assif

Rina Ben-Shahar

M. J. Chayen

Ben-Zion Fischler

Advisory board

Yehuda Amichai

Aaron Bar-Adon

M. H. Goshen-Gottstein

Menachem Z. Kaddari

Aharon Megged

Shelomo Morag

Wolf Moskovitch

Raphael Nir

Amos Oz

Chaim Rabin

Halim Rosén

Gad B. Sarfatti

S. Yizhar

November-December 1990